

Cizí a naši. Venkov a jednání postav v normalizačních dílech Miroslava Rafaje

Keywords: Miroslav Rafaj, work plan, village, countryside, work environment

Klíčová slova: Miroslav Rafaj, plán práce, vesnice, venkov, pracovní prostředí

Abstract

The study deals with three works by Ostrava-connected author Miroslav Rafaj – novel *Obtíže rovin* (Difficulties of Flatlands), and short-story collections *Zahrada po rodičích* (Inheriting My Parents' Garden) and *Výzvy k soukromým slavnostem* (*Appels for Private Celebrations*). The analysis focuses on the depiction of villages as environments for fulfilling work tasks and on the motivations of individual characters' actions. The paper makes use of the onomastic viewpoint, too, which points to the fact that the short-stories are set in particular areas. Another goal of the study is to research whether Miroslav Rafaj complied with the that-time fiction requirements.

Studie se zabývá třemi díly ostravského autora Miroslava Rafaje – románem *Obtíže rovin* a povídkovými soubory *Zahrada po rodičích* a *Výzvy k soukromým slavnostem*. Rozbor se soustřeďuje na zobrazení vesnice jako místa pro plnění pracovních úkolů a na motivaci jednání jednotlivých postav. Ve studii je užito také hledisko onomastické, které poukazuje na situování povídek do konkrétních lokalit. Dalším cílem článku je prověřit, zda Miroslav Rafaj splňoval dobové literární požadavky.

Ve studii se pokusíme představit fenomén venkova a jednání postav v prozaických dílech ostravského autora Miroslava Rafaje¹. Metodou bude tzv. pečlivé čtení, podněty budeme čerpat z dobových i ak-

¹ Tato studie je výstupem z projektu *Literární postavy a subjekty (typy, stereotypy, archetypy) II*, řešeného v rámci Studentské grantové soutěže Ostravské univerzity (reg. SGS03/FF/2021).

tuálních literárněvědných publikací. Rozbory budou doplněny ukázkami z jednotlivých děl.

1. Úvod. Autor a analyzovaná díla

Miroslav Rafaj (1934–1987) se narodil v Zubří, většinu života ovšem prožil v Opavě. Po studiích pracoval v opavském úřadu zemědělských meliorací a již tehdy zasílal své juvenilie do mládežnického časopisu *Vpřed*. *Zlomem v jeho kariéře byl rok 1973, kdy se stal šéfredaktorem ostravského nakladatelství Profil*. O čtyři roky později se stal tajemníkem ostravské pobočky Svazu českých spisovatelů.

V letech normalizace byly Rafajovy romány a povídky pro svou proklamovanou schematičnost považovány za vzor tzv. angažované propagandistické literatury. Hana Hrzalová k angažované próze a literatuře a k Rafajovi poznamenává: „Od prózy se vždy mnohé vyžaduje. Posláním prózy – a literatury – je stát na straně člověka, vyjadřovat dialektiku, složitost, krásu a cenu života“ (Hrzalová, 1987, s. 96). Dobová literární kritika si všímala také znalosti pracovního prostředí, v němž byl Rafaj zaangažován osobně: „Na tvorbu prozaika střední generace Miroslava Rafaje výrazně působí povolání autorovo – po absolvování vysoké školy pracoval jako stavbyvedoucí na melioracích“ (Vlašín, 1980, s. 230).

Vztah postav k práci v tvorbě Miroslava Rafaje neopomenul zmínit rovněž Jiří Svoboda, který rafajovského hrdinu charakterizoval takto:

Rafajovi je nejbližší člověk práce, který odhodlaně nese na svých bedrech tíhu života. Jeho základní zkušenost, získaná po letech pobytu v terénu, představuje trvalý zdroj tvorby (Svoboda 1986, s. 373).

Jednání a motivaci postav k práci se věnovala také Hana Hrzalová, která zdůrazňuje, že Rafajovy prózy jsou primárně charakterové črty a dějový prvek je v nich spíše upozaděn (Hrzalová 1987, s. 99).

Znakem Rafajových próz je také podle normalizačních literárních kritiků skutečnost, že stojí na straně člověka, ukazují ho v jeho pracovním poslání. To se realizuje v nevlídných prostorech a zlomových

okamžicích (např. pole po bouři, sněhová vánice), v nichž se vykristalizují charaktery jednotlivých postav (Svoboda 1986, s. 373). Štěpán Vlašín reflektoval u Rafajových postav touhu po společném splnění pracovního úkolu, rezignaci jedince na osobní ambice ve prospěch celku. „Své příběhy podřizuje morálnímu poslání – inspirovat kladné vlastnosti, vést člověka od soukromých zájmů k obecným, celospolečenským“ (Vlašín 1980, s. 231).

Ve studii budeme s přihlédnutím k výše uvedeným názorům dobové kritiky analyzovat tři díla. Prvním je román *Obtíže rovin*. První vydání připravilo nakladatelství *Profil* v roce 1973. Druhé, se kterým pracujeme ve studii, vydal *Československý spisovatel* o dva roky později v edici *Žatva*. Obě vydání jsou obsahově identická. Román se odehrává ve vesnici Václavov. Jedná se o vesnici s pohnutým osudem, která byla po odsunu německého obyvatelstva prakticky vyliďněna; tyto souvislosti však v románu nejsou akcentovány, místo je zobrazeno pouze jako prostor, ve kterém drenážníci plní zadané úkoly. Vesnice zažívá v Rafajově tvorbě dané doby určitou renesanci, přičemž v normalizačních interpretacích je kladen důraz na její kolektivistický ráz a pracovní součinnost:

Žít neznamená už pro ně boj o život, ale tvořit, opírat se o druhé (Rzounek 1984, s. 211).

Druhým rozebíraným dílem byl soubor povídek *Výzvy k soukromým slavnostem*. Vydán byl v roce 1975 ostravským nakladatelstvím *Profil*. Miroslav Rafaj od druhé poloviny 70. let k žánru povídky inklinoval. V dobovém výkladu se povídky zaměřují na snahu hrdiny překonat sebe sama, povznést se nad realitu (Svoboda, 1986, s. 375). Postavami povídek jsou obyčejní lidé, kteří si v sobě nesou dědictví minulosti. Název sbírky lze interpretovat jako paradox – hrdinové prožívají svou vlastní, soukromou slavnost tehdy, když opustí svůj osobní prostor a proniknou k ostatním lidem (Svoboda, 1986, s. 376). Z tohoto díla budeme ve studii rozebírat povídky *Spánek nepřichází* a *Sníh napadal v září*. První uvedená povídka poukazuje na osobní i obecný střet mezi vesnickou komunitou a zeměměřiči, kteří jsou

vnímání jako cizorodý prvek. Druhý text zobrazuje nepojmenovanou vesnici jako místo pravidelných návratů syna za matkou.

Třetím dílem, které jsme ve studii analyzovali, je další sbírka povídek *Zahrada po rodičích*, která byla vydána nakladatelstvím *Mladá fronta* (v edici *Alfa*) roku 1979. Zaměřili jsme se na povídky *Kroky ve sněhu* a *Probuzení*. První text je vzpomínkou hlavního hrdiny na pracovní zážitky spojené se zasypáním studny. Ve druhém textu je vesnice ztvárněna nejprve jako svazující prostor, ze kterého se chce hlavní hrdinka dostat do města, následně se do něj však vrací a nalézá v něm smysl své existence.

2. Obtíže rovin

Vesnice Václavov, dějiště románu *Obtíže rovin*, je v díle představena jako silně typizované místo. Vše působí izolovaným dojmem; vesnice je uzavřeným prostorem, jehož obyvatelé nijak neakcentují příjezd drenážníků (viz příklad č. 1).

[1]

Vesnice v dálce dýmala ze všech komínů, které měla. Modravý kouř líně stoupal a měkce se rýsoval na pozadí svahu, rozříznutého cestou. Obílená zvonice, stojící uprostřed mezi domy, se jediná vypínala, a vtom cinkavý zvon začal vyzvánět (Rafaj 1975, s. 11).

Bližší a detailnější charakteristiky vesnice v díle chybí. Pozornost je upřena na pracovní činnosti, objevují se odborné popisy pracovního postupu, které ději dodávají na akční dynamice (viz příklad č. 2). Václavov slouží jako místo, kde musí být splněn pracovní úkol, kterým je zlepšení půdy (viz příklad č. 3).

[2]

Péra neměla žádný spád. Taky vodováha v kabině u Hanuše ukazovala, fréza jede v rovině a dokonce, jak s napětím Bér vypozeroval, na koncích pěr ujela dozadu. Protispád! (Rafaj 1975, s. 42).

[3]

Projekt zpracovali projektanti z našeho závodu a my podle něho budeme dělat. Uděla-

li ho rychle, protože družstvo potřebuje už letos sít do meliorované půdy (Rafaj 1975, s. 30)

Hlavní postavou románu je drenážník Bér, jehož hlavním cílem je dostat za práci spravedlivou odměnu - touží se stát nejlepším pracovníkem. Je prototypem postavy dělníka, má jeho typické rysy – tvrdohlavost, ráznost, jadrnost – a je následováním hodný (Fialová 2014, s. 137); její funkcí je reprezentovat jsou sociálně-pracovní skupinu, případně dokonce budovaný archetyp doby (Hodrová 2001, s. 533). V díle je však také zobrazen přerod postavy – zpočátku nad vším uvažuje v majetkových a finančních souvislostech, postupem času však nalézá etickou hodnotu práce a začíná chápat její význam pro budoucnost. Tohoto jevu si všímala rovněž dobová kritika:

Bér zná dobře cenu lidské práce, všechno dovede převádět na konkrétní hodnoty, proto i svůj život chce zpočátku založit na majetkových jistotách (Svoboda 1986, s. 374).

K vesnici, v níž pracuje, nemá zpočátku žádný vztah. Slouží mu pouze jako prostředek ke splnění pracovního úkonu (viz příklad č. 4). Jeho základní starostí je dobře odvedená práce, na které staví svou společenskou prestiž. Nenechává se ovlivnit ničím vnějším, touha po splnění úkolu převažuje. Ve chvíli, kdy jsou drenážníci vystaveni nepříjemným vnějším vlivům (silný déšť a větrné počasí), Bér vesnici dokonce ironicky nazve Chudákovem (viz příklad č. 5).

[4]

To zase nemusí zajímat vás, mistře. Chceme svoje, že jo. Vždyť je to přece lidské. Nikdo nedá nikomu nic zadarmo. My vám taky nic nedarujeme. Tak se přece vždy domluvíme. Jsme tady v soutěži, socialistické k tomu, a tam jsou ustanovení o tom, že dostaneme spravedlivé prachy za obětavou práci navíc. A vy nám vyčítáte nos mezi očima. Podle vás bysme měli být zticha ze samé radosti, že se můžeme ve Václavově párat s bahnem (Rafaj 1975, s. 90).

[5]

„Uvrtali nás ve Václavově na dva tři roky. Čtyři sta hektarů mokřých polí, kdo to kdy viděl. Musí být ta vesnice ale Chudákov, když chtějí tolik odvodňovat (Rafaj 1975, s. 12).

V průběhu románu si Bér začíná uvědomovat, že individualistickým přístupem k práci nic nezíská a začne chápat úkoly více kolektivisticky (viz příklad č. 6). Tímto se potvrzuje výše uvedená teze, že pro postavy je společně důležitější než individuální. Rovněž ví, jaké jsou jeho získané zkušenosti, a je si vědom, že z nich může v dalším období těžit. Dobová kritika přerod postavy interpretovala jako posun od egoismu k družnosti a úzké účelovost k morálním hodnotám (Svoboda 1986, s. 175).

[6]

Přemýšlel o tom, co ho čeká a jak jeho spor může dopadnout. [...] Jestliže se má jeho život změnit, měl by se změnit najednou a hned. Ale tak, aby neztratil, co už tak těžce a díky své vytrvalé práci získal (Rafaj 1975, s. 124)

3. Výzvy k soukromým slavnostem

V povídce *Snih napadl v září* ze sbírky *Výzvy k soukromým slavnostem* pracuje skupina zeměměřičů v období žní na melioracích ve vesnici. Ta není v textu konkrétně pojmenována. V průběhu prací dojde k seznámení hlavního hrdiny s dívkou (viz příklad č. 7). V rámci děje vyjde ovšem najevo, že seznámení bylo spíše přáním rodičů, kteří hlavnímu hrdinovi přisoudili vyšší pracovní postavení, než mu skutečně náleželo (viz příklad č. 8). Touha a přání rodičů následně vedly k tomu, že si i hlavní hrdinka muže svým způsobem idealizovala (viz příklad č. 9). Toto krátké vzplanutí ovšem dokládá nepřijetí zeměměřičů ve vesnickém společenství, které je výsledkem střetu dvou světů a nedostatečné komunikace (viz příklad č. 10). Proti autorovým románům je povídka více zaměřena na mezilidské vztahy, pracovní a ideologické je upozaděno.

[7]

Šla vysoká, štíhlá. Zastavil jsem se na krok před ní, a teprve když jsem uslyšel lehký smích, zvedl jsem udiveně hlavu. [...] Lehce jsem ji uchopil kolem ramen. (Rafaj 1979, s. 60)

[8]

Dodnes nevím, proč jsem byl vybrán já, řadový zeměměřič, řadový člen skupiny. Ti lidé ani nevěděli, vlastně ani nemohli znát naše zařazení a důležitost v práci. Jestliže

nás pozorovali ze dvorů, pak právě mne viděli hledět do okuláru podivného přístroje, slyšeli mne inženýrovi volat čísla... A mně pak přisoudili postavení, které z toho snad vyplývá (Rafaj 1979, s. 68)

[9]

Líbil ses mi, protože jsi měřil! Takového tě chci. Co je na tom špatného? Tvoji lidé tě poslouchali na slovo. Vidíš... možná právě proto jste se všim už hotovi (Rafaj 1979, s. 68)

[10]

„Starý sedlák kosil v místech, kde jsme toho dne začínali měřit. Zahučel: „Kolik sebere te louky? Na svahu je tráva kyselá, není z ní žádný užitek. Ale tady je sladká, plná šťávy. Voní!“

[...]

„Hon má jít k okraji svahu. Nedá se nic dělat.“

Zahučel cosi, nerozuměl jsem. Přebrousil ostří, rozmáchl se, nepohlédl na mne, a zlobně, silně sekal a podtrhával kosou (Rafaj 1979, s. 62).

V krátkém textu *Spánek nepřichází* je vesnice zobrazena jako místo opakovaných návratů syna na víkend za starou matkou. Synovy návraty do vesnice jsou pravidelné, vrací se vždy v sobotu (viz příklad č. 11).

[11]

Je sobota, jede se domů. Jedu za matkou. Těší se na mě. Čeká na našem malém nádraží. (Rafaj, 1979, s. 45).

Prostor rodné vesnice, který v povídce není přesně pojmenován, je zobrazen jako místo tradičních aktivit syna s matkou (např. odpolední procházka). Postava matky promluví pouze v jednom případě – vyprávěčská perspektiva je vychýlena směrem k synovi, z jehož pohledu jsou prezentovány matčiny emoce, kterých si všimá (viz příklad č. 12).

[12]

„Po odpolední procházce, kterou si neodpustíme, třebaš přiši, matka zesmutní. Potají si povzdechne a chystá mi do kufříku prádlo na týden do světa. Ve tři čtvrtě na čtyři v pondělí ráno odjíždím z našeho červeného nádraží.“ (Rafaj, 1979, s. 46).

Závěr povídky se odehrává na vlakovém nádraží a je charakterizován vnitřní promluvou hlavního hrdiny, kterou zrychlují asynde-

tická slovní spojení poukazující na jeho při nástupu do vlaku (viz příklad č. 13).

[13]

„Hladká stěna mizejícího vagonu je černá od sazí a nějakých olejů, vzpírám se o ni rukou s kufrem, otáčí mne to proti směru jízdy, vykřikl jsem, houf lidí je silný a opírá se o mne, jako bych jim překážel v životě.“ (Rafaj, 1979, s. 48-49).

Celá povídka *Spánek nepřichází*, kterou jsme charakterizovali jako místo tradičních návratů syna za matkou, působí dnešním pohledem jako kliše. Rafaj prostor vesnice opět použil pouze jako kulisu, aniž mu věnoval větší pozornost.

4. Venkov v povídkovém souboru *Zahrada po rodičích*

V úvodu povídky *Kroky ve sněhu* je zobrazen příjezd muže do vesnice Svatoňovice², ve které se v minulosti postaral o zasazení stromů. V současnosti si hlavní hrdina jede pro vánoční stromek. Sám protagonista je překvapen tím, do jaké výšky stromy narostly (viz příklad č. 14). Při pohledu na výšku stromů vzpomíná na pracovní zážitky (viz příklad č. 15).

[14]

Tady přede mnou stály stromy vysoké až do nebe, mohutné a ztepilé, přímé a rovné jako vykřičníky, jako lidský hlas a jasný tón.“ (Rafaj 1975, s. 37).

[15]

V létě moje skupina žen sázela stromky a pečovala o lesní školky, připravovala pletiva pro zimní ohrazení. [...] ale my jsme sázeli borovičku jednu za druhou, přesně podle plánů, kterých jsem měl plnou polní brašnu (Rafaj 1975, s. 34).

V povídce je kromě obce Svatoňovice zmíněna rovněž další obec, a to Kohoutov³, ve které dělnice při práci ve Svatoňovicích bydlely. Obyvatelé této vesnice se musejí vystěhovat, protože vesnice ne-

² V České republice se nachází dvě obce Svatoňovice, a to Velké a Malé – jde tedy pravděpodobně o reálnou lokalitu.

³ Uvedená obec je rovněž reálná, nachází se v okrese Trutnov.

mohly stát na břehu plánované přehrady. Za odměnu dostanou obyvatelé nové byty v oblasti Rudné a Brodu (viz příklad č. 16).

[16]

Voda v nádrži musela být naprosto čistá, pro lidi z těch tří vesnic už postavili nové byty v Rudné a v Brodu a doba, kdy se do nich nastěhují, byla kousek před nimi (Rafaj 1975, s. 34).

Po krátkém úvodu, ve kterém jsou čtenáři vysvětleny důvody vystěhování se z města, dominuje příběhu proces zasypání studny, které místní obyvatelé považují za uzavření jedné etapy života (viz příklad č. 17).

[17]

„Zasypání studny je obřad. [...] Voda se zavřela, jako se uzavře lidský život. Potom vzala hořící poleno a vhodila je do studny. Plesklo a zasyčelo. Nakonec vzala chléb, odkrojila skývu a rozdrobila ji. [...] A potom pokynula mužům z domu, kterým studna patřila, a ti z připraveného kopce navezené hlíny začali studnu zasypávat (Rafaj 1975, s. 34–35).

Po tomto úkonu lidé pokračují ve své práci, která spočívá v postupné likvidaci studen a všeho, co by bránilo stavbě přehrady. Pracovní v povídce dominuje a má zásadní význam (viz příklad č. 18). Právě odkazy na stavbu přehrady čtenáře vracejí k tematice, která je pro Rafajovu tvorbu typická.

[18]

Ostatní ženy se k nim přidaly. V proutěných koších ve vlhké rašelině měly sazenice borovic, šly klidně za svým dílem, zatímco dole, pod nimi, muži ještě dopoledne zasypali studnu a dali se do rozebírání stodol a chlévů a začali rozevírat střechy přístavků nalepených kolem obytné budovy (Rafaj, 1975, s. 35).

Vzpomínku hlavního hrdiny Miroslav Rafaj pojal tak, že se člověk snaží po celou kariéru společně usilovat na splnění určitého cíle, který si stanoví společně s kolektivem (viz příklad č. 19). Pasáž můžeme interpretovat jako vyznání hrdinovy filozofie obyčejného, ale snaživého života, jemuž se autor věnuje v celé své tvorbě.

[19]

Tak se vracíme do krajiny svého mládí, s nímž jsme spojeni nesčetnými pouty let

prožitých zde v práci a všedních starostech, které z nás však učinily lidi milující ty druhé, s nimiž jsme o tolik usilovali (Rafaj 1975, s. 37).

Klasický motiv cesty do města za lepším osudem, který se ovšem nenaplní, je osou příběhu *Probuzení*. Povídka je postavena na rozhodnutí hlavní hrdinky učinit změnu ve svém životě (viz příklad č. 20). Jako dějiště příběhu zvolil Miroslav Rafaj konkrétní lokality – města Vítkov a Ostrava, které figurují jako protipól rodné vesnice, jež není v textu konkrétně pojmenována.

[20]

Měla by odtud zmizet, dokud je čas. Ještě nemá tolik roků, aby si nenašla muže někde jinde, ve městě, všude tam, kde se jí bude líbit. A musí si užít života, pořádně se kolem sebe rozhlédnout (Rafaj 1975, s. 95)

Hrdinka si uvědomuje, že odchod z rodné vesnice bude náročný, nicméně jej považuje za vhodné řešení nastalé situace. Má již vybranou konkrétní lokalitu, do které by se ráda nastěhovala a kde by začala žít nový život (viz příklad č. 21).

[21]

Ale to vše jí ještě více jitiřilo. Vracela se domů a zase při nejbližší příležitosti jela nazpět do Vítkova, ale už toužila dál, do města, které leželo na druhém konci kraje, do města s těžními věžemi, kde život kolotal [...] Eliška věděla, že žít v takovém městě, mezi tolika lidmi, nebude lehké (Rafaj 1975, s. 96)

Během působení ve městě si protagonistka začíná uvědomovat místo, kam skutečně patří (viz příklad č. 22). Osudovost rodné vesnice, do níž se Eliška z města nakonec vrací, Rafaj podává jako vyústění protagonistčiny úvahy, při které si uvědomuje, že život ve městě pro ni byl v podstatě něčím nechtěným – něčím, co zkusila, ale o čem věděla, že to není správný výběr (viz příklad č. 23).

[22]

Chci domů, řekla Eliška a bylo jí najednou těžce, když si uvědomila, že končí podzim a že na horách už možná napadl sníh, který neroztál (Rafaj, 1975, s. 101).

[23]

Chci žít tak, jak jsem dosud nežila. [...] Blesklo jí hlavou, že dosud opravdu nežila tak, jak ve skutečnosti chtěla a bylo jí to líto (Rafaj 1975, s. 102).

Hrdinka si je vědoma toho, že každý hledá své místo v životě – pro někoho je tímto prostorem město, pro jiného vesnice (viz příklad č. 25); podstatná je však zkušenost, která je pro závěrečné poznání nutná (viz příklad č. 26).

[25]

Potřebovala jsem tady ve městě poznat, že všude žijí lidé šťastní a nešťastní, že se dnes všude člověk užívá, když chce, ale že má taky jenom jeden kout (Rafaj 1975, s. 103).

[26]

Nic si nevyčítala. Každý má žít tam, kde je mu dobře. A ona byla doma tady, na návrší, s výhledem na vzdálené obzory, na farmu, na potok, na sad (Rafaj, 1975, s. 106).

5. Závěr

Dospěli jsme k závěru, že venkov je ve zvolených dílech z období normalizace představen zejména jako prostředí, které slouží jako prostor pracovního úsilí a splnění úkolu. Toto pojetí je prominentní zejména v románu *Obtíže rovin*. Vesnice je charakterizována pouze popisy domů, kostelní zvonice, specifičtější charakteristika chybí. Pro román je důležitá proměna hlavní postavy; ta zpočátku dobové požadavky na pozitivního hrdinu nenaplnuje, Bér pracuje za účelem vlastního zisku, individuální pro něj představuje více než kolektivní. Postupem času u něj však dochází k proměně, uvědomuje si nutnost práce pro kolektiv. Tato tendence je již v souladu s dobovými požadavky na syžet.

V povídce *Sníh napadl v září* dominuje venkovu opět pracovní tematika, k níž se přidává motiv konfliktu mezi místními a zeměměřiči. Venkov je v povídce zobrazen jako prostor, ve kterém se původní obyvatelé obtížně smiřují s faktem úpravy rodné půdy. Považují je za element, který narušuje tradiční chod vesnice. Nostalgicky je venkov vykreslen v povídce *Spánek nepřichází*, kde je však role podstatně utlumena.

V textu *Kroky ve sněhu* převládá pro autora opět typický pracovní motiv, k němuž se druží střet starého a nového. Obyvatelé vesnice jsou

nuceni zasypat své studny kvůli stavbě přehrady. Hlavní hrdina vzpomíná na společné pracovní úsilí, které jej s ostatními obyvateli vesnice sblížilo. Povídce dominuje pasáž psaná ve formě kolektivního „my“.

Zcela jiné je představení venkova v povídce *Probuzení*. Miroslav Rafaj v příběhu zmiňuje dvě konkrétní lokality – Vítkov a Ostravu. Rodná vesnice v příběhu figuruje nejprve jako nepříjemný prostor, ve kterém hlavní hrdinka nechce být, necítí se v něm komfortně, ale po zkušenosti s městem se se svým rodištěm sblíží a pociťuje k němu vazbu. V tomto textu se autor posunul od schématu „románu práce“ k motivice ztracených iluzí.

Zdroje

Rafaj Miroslav, 1975, *Obtíže rovin*. Praha: Československý spisovatel.

Rafaj Miroslav, 1975, *Výzvy k soukromým slavnostem*. Ostrava: Profil.

Rafaj Miroslav, 1979, *Zahrada po rodičích*. Praha: Mladá fronta.

Literatura

Fialová Alena, 2014, *Poučení z krizového vývoje*. Praha: Academia.

Hodrová Daniela, 2001, *Na okraji chaosu*. Praha: Torst.

Hrzalová Hana, 1987, *O české literatuře dneška*. Praha: Československý spisovatel.

Rzounek Vítězslav, 1984, *Nástin poválečné české literatury*. Praha: Československý spisovatel.

Svoboda Jiří, 1986, *Doslov* [in:] Rafaj, Miroslav. *Čas bez slitování*. Ostrava: Profil, s. 373–379.

Vlašín Štěpán, 1980, *Ve škole života*. Praha: Československý spisovatel.